

De la interrupció a la violència a les aules

Dra. Rosabel Rodríguez Rodríguez,
doctora en Psicopedagogia

1. INTRODUCCIÓ

Dins de l'àmbit educatiu hi ha determinats temes que de forma més o menys cíclica apareixen una vegada i una altra amb diferents punts d'algidesa per ser motiu d'estudi i/o de crítica. D'alguna manera l'opinió pública, i sovint també els professionals de l'educació, queim en la trampa de preocupar-nos només per certs problemes en certs moments. Un bon exemple d'aquest tipus de temes són els denominats problemes de convivència.

Si realitzam una anàlisi de com es treballa actualment sobre els problemes de convivència podrem observar que després de l'aparició d'un episodi (per exemple de tipus violent, com el maltractament entre iguals, racisme, vandalisme, etc.) es genera ràpidament una agra polèmica no solament educativa, sinó també social, sobre els valors, la metodologia i la qualitat de l'ensenyament actual. Tanmateix, aquesta aparent preocupació o aquest debat sol desaparèixer poc després amb la mateixa rapidesa amb què es va iniciar i sense que, la majoria de les vegades, quedi clar que hagi actuat com a autèntic revulsiu o que hagi servit per arribar a adoptar mesures realment efectives.

D'altra banda, els esdeveniments que provoquen aquest tipus de resposta freqüentment tenen aires dramàtics: professors que són agredits pels seus alumnes o pels pares d'aquests; crueltat molt accentuada en les relacions

entre els estudiants; assetjament sexual; etc. És a dir, gairebé sempre es tracta de situacions molt extremes i, sens dubte, molt preocupants, però que en cap cas poden qualificar-se de freqüents o quotidianes en les nostres aules.

El perquè d'aquesta situació està sovint relacionat amb la forma com classificam molts dels comportaments inadequats que els alumnes realitzen dins del centre escolar.

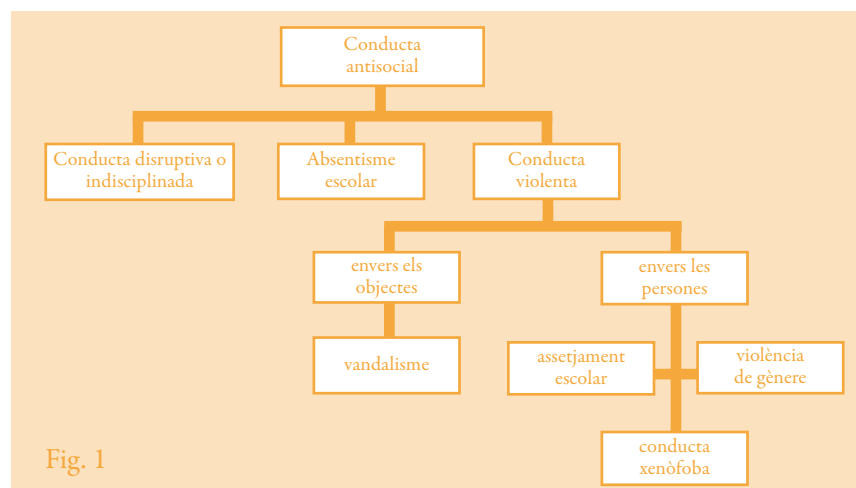
En general, es fa un ús excessiu del terme violència en aplicar-lo a situacions d'enrenou, desordre, soroll..., o qualsevol altra activitat relacionada, sobretot, amb la interrupció i/o la indisciplina. Hem d'esforçar-nos a definir i diferenciar els diversos termes que empram, com: comportament antisocial, violent, indisciplinat, disruptiu, etc., ja que poden representar situacions molt diverses amb causalitats diferents i, sobretot,

amb conseqüències per als seus protagonistes molt diferents.

La situació del nostre país permet considerar els problemes d'autèntica violència escolar com reals, però de caràcter esporàdic (si bé és cert que sembla que hi ha una certa tendència a l'alça), lluny encara de la situació que hi ha en altres països. Al contrari, els problemes de convivència i disciplina que angunien el professorat, especialment el de secundària, no sols existeixen i són molt recurrents per qui els realitzen, sinó que també continuen augmentant any rere any.

La conducta que presenta part del nostre alumnat i que perjudica la convivència escolar pot englobar-se sota l'únic terme de *comportament antisocial* (vegeu la figura núm. 1).

En parlar d'un comportament inadequat o antisocial per part del nostre alumnat, hem d'establir una certa categorització, ja que no podem con-

siderar en el mateix nivell un insult, o una altra falta més o menys lleu de disciplina, i un episodi de vandalisme o d'agressió física amb una arma. Això no obstant, hi ha una clara tendència en l'opinió pública, i potser en alguns professors, a pensar en el problema d'una manera massa simplista, entenent que es tracta de manifestacions diferents d'un mateix fenomen i estigmatitzant certs alumnes en donar per segur que una vegada que han manifestat algun tipus de conducta antisocial la continuaran tenint i, el que és encara pitjor, la tindran de manera creixent en freqüència i intensitat.

La realitat és que podem i hem de distingir diferents manifestacions d'aquest comportament antisocial a les aules, separant les conductes *disruptives* o *indisciplinades* d'aquelles que considerariem *violentes*, com l'*assetjament escolar (bullying)*, el vandalisme, l'assetjament sexual o les conductes xenòfobes i/o racistes.

Encara que moltes classificacions de les conductes inadequades o antisocials només inclouen les categories esmentades, no podem oblidar que en l'àmbit educatiu hi ha encara un altre comportament que preocupa gran part de la comunitat educativa i que ha donat lloc, en casos extrems, a la figura denominada *objector escolar*, aquest comportament antisocial no és un altre que l'*absentisme escolar*. L'absentisme, a més de constituir una situació irregular en l'etapa obligatòria, ocasiona amb freqüència problemes de convivència i dona lloc a situacions difícils en les relacions entre els centres i la comunitat educativa.

2. LA CONVIVÈNCIA ESCOLAR I EL CONFLICTE

Conviure significa viure els uns amb els altres partint d'unes determinades relacions socials i uns codis, en el marc d'un context social determinat. Hem d'acceptar el fet que els conflictes són inseparables de la convivència democràtica, per la qual cosa no podem pretendre que l'educació transcorri sense conflictes, ni tampoc pensar que resultaran necessàriament negatius.

Tant en la societat en general com en el sistema educatiu predomina la concepció tradicional del conflicte com una cosa negativa, no desitjable, sinònim de violència, disfunció o patologia i, en conseqüència, com una cosa que cal corregir i sobretot evitar. De la mateixa manera qualifiquem determinades persones com a conflictives, en el sentit negatiu, quan presenten conductes diferents o són crítiques davant de determinats valors o comportaments establerts. Però en realitat el conflicte forma part de la vida i afecta a tots els àmbits de la nostra existència.

Generalment, el tipus d'interpretació en la qual el conflicte és vist com alguna cosa negativa, i per tant alguna cosa que s'ha d'eludir, sol generar-se en confondre'l amb la violència, per la qual cosa és important marcar la diferència entre l'un i l'altra. Podem considerar la violència com la situació o les situacions en les quals dos o més individus es troben en una confrontació en la qual una o més d'una de les persones afectades surt perjudicada, en ser agredida físicament o psicològicament. La violència és apresa, en canvi, el conflicte és consubstancial a les relacions humanes, a més d'ineludible, per més que no es vulgui veure o s'eviti, continua la seva dinàmica: "El conflicte en si és un estat normal de la societat i de les relacions interpersonals."

A les escoles, quan un conflicte fa massa renou, el que s'intenta és apaiagar-lo, silenciar-lo, ja que pensen que és una cosa negativa i creuen que és més profitós que simplement desaparegui, ja que d'aquesta forma es recupera la sensació de tranquil·litat, però la realitat és que si es valora com una oportunitat per aprendre a gestionar-lo augmenten les possibilitats de resoldre'l i de poder enfrontar-se en el futur amb qualsevol possible eventualitat.

Eliminar els conflictes de l'escola no és la forma de fer de les escoles un lloc on es pugui ensenyar millor. Els conflictes poden ser útils i valuosos si es gestionen constructivament, ja que ofereixen a tots els implicats la possibilitat d'utilitzar i de desenvolupar el seu raonament cognitiu i moral,

...la situació del nostre país permet considerar els problemes d'autèntica violència escolar com reals, però de caràcter esporàdic

mentre entrenen unes relacions socials més satisfactòries per a tots. Es tracta d'un aprenentatge imprescindible per al futur de l'alumne i de les seves relacions tant familiars i afectives com laborals, en les quals haurà d'enfrontar-se amb nombrosos conflictes dels quals dependrà, segons com els gestioni, la seva vida afectiva i el seu futur professional.

Aprendre a conviure és un dels objectius als quals s'han de dedicar els majors esforços i suports. Per això, el primer objectiu i necessitat és afrontar el conflicte i aconseguir que família i escola uneixin els seus esforços i es converteixin en els autèntics tallers on es dissenyin els marcs d'aquesta convivència. La família prepara per a la convivència familiar en un entorn afectiu, proper i bastant homogeni; mentre que l'escola té com a repte la preparació per a una convivència cívica, en un entorn en què la diversitat (cultural, social, racial, etc.) és predominant. En el cas concret de l'escola, això suposa un compromís com a educadors i no tan sols com a professors.

El salt d'una posició de recel i por davant el conflicte cap a la creença que és una oportunitat d'aprendre sobre nosaltres mateixos i els altres requereix una detinguda reflexió personal sobre els conflictes que hàgim viscut de forma propera intentant

detectar els elements clau que moltes vegades ens passen desapercebuts en el brogit de la batalla (quan va començar, què el va provocar, quin tipus de conflicte era, què pensaven que podia succeir, què perseguien els implicats i el resultat final que se'n va derivar...).

Un primer pas necessari, encara que no suficient, per a l'educador serà revisar les seves creences i els seus supòsits per poder prendre consciència que el conflicte no tan sols no és una mica dolent, sinó que també es converteix en una oportunitat de creixement personal, per la qual cosa és potencialment beneficiós. A partir d'aquí l'escola ha de comprometre's en una educació per al conflicte i la convivència.

3. LA CONDUCTA DISRUPTIVA I LA INDISCIPLINA ESCOLAR

Centrem ara el nostre interès en aquest tipus de problemàtica que habitualment es denomina *disrupció* o *indisciplina*. Parlam de problemes menors però la freqüència dels quals és molt alta, fins al punt que se situa en el segon problema que afecta el professorat, especialment de l'ESO, i és una de les causes més importants de l'anomenat *malestar docent* mentre constitueix una font d'insatisfacció per a bona part de l'alumnat.

En línies generals acceptarem que quan parlam de conductes disruptives ens referim a les situacions d'aula en les quals un o uns pocs alumnes impedeixen amb el seu comporta-

ment el desenvolupament normal de la classe, i obliguen el professorat a emprar cada vegada més temps a controlar la marxa de la classe i l'ordre. La disrupció a les aules és, probablement, el fenomen que més preocupa el professorat en el dia a dia de la seva tasca i un dels que més greument interfereix en l'aprenentatge de la gran majoria dels alumnes dels nostres centres. Malgrat el fet que constitueix la preocupació més directa i la font de malestar més important dels docents, la seva projecció fora de l'aula és mínima, perquè no és un problema que tingui tanta capacitat d'atreure l'atenció pública com d'altres.

D'altra banda, les faltes de disciplina, normalment en forma de conflictes de relació entre professors i alumnes, suposen un pas més. En aquest cas, es tracta de conductes que impliquen una major o menor dosi d'agressivitat, des de la resistència passiva fins al desafiament i l'insult actiu al professorat que poden desestabilitzar per complet la vida a l'aula. Amb freqüència són fenòmens i conductes que no es donen aïlladament i que no solen remetre de forma espontània.

La disrupció i la indisciplina inclouen un ampli espectre de conductes que poden ser: faltes de puntualitat; xiuxiueigs; rialles; provocacions constants al professor; comentaris feridors en veu alta sobre el professor, d'un company o de la tasca; insults o malnoms; petites baralles o robatoris, i en definitiva desafiaments de tot tipus a les normes de convivència dins de l'aula.

Els comportaments que s'agrupen sota aquestes denominacions no són pròpiament violents, ni tan sols són sempre agressius. Es tracta de conductes puntuals que solen donar-se de forma freqüent i persistent i que, en conjunt, podrien qualificar-se de boicot permanent a la feina del professor, al desenvolupament de l'activitat de l'aula i a la feina dels altres alumnes.

Aquest tipus de conductes disruptives i/o indisciplinades distorsionen el flux normal de les tasques que es fan a l'aula i forcen el professor a invertir bona part del temps d'ensenyament a

fer-hi front, a més de tenir diverses implicacions tant a curt com a mitjà i llarg termini.

4. LA VIOLÈNCIA ESCOLAR

Abans hem definit la violència com la situació o les situacions en què dos o més individus es troben en una confrontació en què una o més d'una de les persones afectades en surt perjudicada, i és agredida físicament o psicològicament. Salazar afirma que la violència és el resultat d'una sèrie de factors que es generen en un entorn mancat d'opcions, de reconeixement de drets, exclusió i vexacions; un tipus de conducta en la qual el subjecte no coneix un altre model social que no sigui aquell que li ha negat les garanties mínimes, i que li ha tancat les opcions de creixement integral, en part, a causa de la imposició de normes alienes a les seves expectatives i als seus interessos.

Els estudis sobre la violència als centres escolars no són nous dins del camp de la psicologia i la pedagogia, però sí que ho és l'interès ampli que experimenta en aquests moments, en paraules de Trianes diríem que té un passat ampli i una història curta: "El seu passat ampli inclou l'atenció que ha prestat a l'interès per les conductes agressives i antisocials en al·lots i adolescents des de la teràpia cognitiva conductual preventiva, també des de l'enfocament cognitiu evolutiu, la investigació sociomètrica, i la intervenció psicoeducativa. [...] Tanmateix, ha estat l'estudi del fenomen de l'assetjament escolar, comportament específic de freqüència inferior en els centres escolars que les baralles o els conflictes agressius entre alumnes que es produeixen quotidianament, el que ha atret l'atenció dels poders públics i dels mitjans de comunicació."

L'assetjament escolar i l'ampli eco que ha generat en la societat ha aconseguit atreure l'atenció, la preocupació i també, per què no dir-ho, les millors inversions per al treball sobre els problemes de violència i d'agressivitat als centres educatius. Tanmateix, tampoc no hem d'oblidar que també han contribuït al fet que l'escola i la seva forma d'organització i de

...aprendre a
conviure és un
dels objectius als
quals s'han de
dedicar els
majors esforços i
suports

treball s'hagin posat, més que mai, en dubte.

La violència escolar s'ha d'entendre com un fenomen multicausal i multidimensional, en què les condicions socials com la pobresa, la desocupació, la falta d'una educació formal, el contacte amb entorns violents o els canvis de valors de la societat actual cada vegada més tolerants amb aquest tipus de conductes, tenen un paper important i haurien d'allunyar-nos d'una perspectiva massa centrada en l'alumne com a únic responsable.

Tothom ho sap, i així ho confirmen els estudis científics diversos realitzats sobre el tema, la violència genera violència. Conviure amb la violència augmenta el risc d'exercir-la o de convertir-se en la seva víctima, especialment quan l'exposició quotidiana a la violència es produeix en etapes de la vida d'especial vulnerabilitat com la infància o l'adolescència. L'escola, a l'igual d'altres àmbits socials (família, mitjans de comunicació, etc.), ha d'ocupar-se de prevenir i protegir els al·lots i els joves de la influència destructiva de la violència, tant per a les víctimes com per als agressors. La violència pot exercir-se envers els objectes (vandalisme) o les persones (interpersonal), i es pot manifestar, en aquest darrer cas, a nivells molt diferents segons qui la pateix (violència entre iguals, de gènere, xenòfoba...).

4.1. La violència entre iguals o assetjament escolar

El terme *assetjament escolar* s'empra per denominar els processos d'intimidació i de victimització entre iguals, és a dir, entre alumnes companys d'aula o del centre escolar. Són processos en els quals un o més alumnes n'assetgen i n'intimidem un altre, que és la víctima, a través d'insults, rumors, vexacions, aïllament social, etc. L'abús entre iguals provoca una alarma social creixent que no sempre està justificada per la intensitat o la gravetat que assoleix el fenomen, encara que és cert que la situació sembla que està empitjorant respecte a èpoques anteriors.

És un fenomen general que es produeix a tots els països on s'ha estu-

diat; tanmateix, les dades d'incidència no són homogènies i sembla que en el nostre context, almenys fins avui, aquest tipus de conducta violenta continua essent poc freqüent. D'acord amb els resultats recollits en l'Informe sobre violència escolar (2000) del Defensor del Poble, sembla que les formes més comunes de maltractament són: en primer lloc, les agressions verbals (insults, malnoms), que afecten aproximadament un 33 % de l'alumnat, i les agressions dirigides a les seves propietats, prop del 20 %. Entre el 9 % i el 14 % sofreix algun tipus d'aïllament permanent en el qual els seus companys l'ignoren o no el deixen participar en res. Dins de les agressions considerades greus o molt greus, el 8 % pateix amenaces amb la finalitat d'acovardir-lo, les agressions físiques són devers el 5 % i les amenaces amb armes l'1 %.

Pel que sembla els al·lots són els que més participen en els incidents de maltractament, tant en el paper d'agressors com en el de víctimes; l'agressió verbal i l'agressió física directa són les formes d'abús més usuals. Per la seva part, les al·lotes practiquen més agressions indirectes, de les quals també solen ser víctimes amb més freqüència; es tracta d'agressions de caràcter verbal o social, com per exemple parlar malament d'algú o excloure'l.

Els problemes de violència es concentren especialment entre els 11 i els 14 anys i descendeixen progressivament a mesura que avancen els cursos i, per tant, augmenta l'edat de l'alumnat. Finalment, els espais on es duen a terme els episodis d'abús varien dependent del curs que estudiïn els alumnes. Mentre que en general en l'educació primària l'espai de major risc és l'esbarjo, a secundària es diversifiquen els llocs de risc, i s'incrementen els índexs d'abusos als passadissos i a les aules.

Entre les mesures que s'han d'adoptat, preventives i d'intervenció, s'han d'articular estratègies per millorar el clima del centre, això suposa intervenir a l'escola en conjunt. S'ha d'entendre que les agressions entre alumnes no són un problema que afecti només

...entre les mesures que s'han d'adoptar, preventives i d'intervenció, s'han d'articular estratègies per millorar el clima del centre, això suposa intervenir a l'escola en conjunt

les parts directament en conflicte, de manera que les mesures que s'han de prendre han d'anar dirigides a tots els possibles involucrats, és a dir, als protagonistes (víctimes i agressors), a la resta de l'alumnat i als adults (pares, professors i altre personal del col·legi o institut); s'observa també una tendència a molts països a desenvolupar un tractament comunitari més enllà de l'escola, que implica a agents socials, coordinació amb associacions locals, policia, etc., fórmules a través de les quals s'intenta obtenir una resposta social a més d'individual.

4.2. La violència de gènere

La *violència de gènere* pot definir-se com el tipus de violència que afecta les dones pel fet de ser dona. En aquest context el terme dona està format per una sèrie d'atributs heterodisignats, és a dir, atribuïts a les dones pels homes, que són els que fins ara han tingut el poder d'atribuir.

La violència de gènere ha estat una constant històrica, però que s'ha manifestat amb intensitat diferent segons les èpoques, i pel que fa a les diverses circumstàncies socials i personals, de fet el mateix concepte de gènere és històric, varia amb el temps

i es reforça o es debilita segons determinades circumstàncies relacionades en gran manera amb el major o menor pes que les dones han tingut en cada època concreta i, sobretot, amb el pes, major o menor, que pretenien tenir: "La violència de gènere serveix com un mecanisme de control que dificulta a les dones el desenvolupament de capacitats i l'exercici de possibilitats que no hagin estat pautades prèviament per al seu grup sexual."

L'assetjament sexual s'inclouria dins d'aquesta categoria i compartiria amb l'assetjament escolar el fet de ser un fenomen o una manifestació "oculta" de comportament antisocial (Rodríguez i Luca de Tena, 2006). Es disposa de molt poques dades sobre aquest tema. A països com Holanda o Alemanya (Funk, 1997), on s'han duit a terme investigacions sobre el tema, les proporcions d'alumnes de secundària obligatòria que admeten haver sofert assetjament sexual per part dels companys oscil·la entre el 4 % dels al·lots de la mostra alemanya i el 22 % de les al·lotes holandeses.

Desgraciadament, la violència de gènere és encara bastant freqüent en la nostra societat i les dades no auguren una millora, almenys a curt termini. L'escola és un lloc idoni per al desenvolupament de mesures educa-

tives encaminades no sols a prevenir, sinó també a eradicar la seva permanència en el futur.

4.3. La violència racista i/o xenòfoba

El racisme i la xenofòbia existeixen a Espanya, probablement n'hi ha hagut sempre, però és ara amb l'augment de la població immigrant quan comencen a manifestar-se amb més intensitat i freqüència, també dins de la població juvenil.

La violència que en ocasions s'origina a partir d'aquest tipus de creences entre els més joves pot ser el resultat de determinades funcions socials i psicològiques, especialment entre els joves que no disposen d'altres recursos positius.

Tot i que fins ara Espanya ha estat el país de la Unió Europea que allotja menys immigrants, les xifres augmenten ràpidament en els darrers anys. Actualment, els fills d'immigrants superen ja el 2 % de la població escolar espanyola, especialment d'Àfrica del Nord i d'Amèrica. Aquest percentatge no es reparteix uniformement, ni entre centres públics i privats concertats, ni tampoc dins de la mateixa xarxa pública; hi ha zones geogràfiques on el percentatge d'alumnat immigrant és bastant superior a la mitjana nacional. És evident que els centres educatius han de fer programes de prevenció de la violència per motius de racisme i/o xenofòbia que incloguin els temes de la tolerància, el respecte a la diferència i a la convivència en la diversitat, com també la interculturalitat.

5. CONCLUSIONS

Per poder millorar la convivència als nostres centres escolars, resulta imprescindible realitzar un bon diagnòstic de la situació actual, i intentar elaborar un pla d'actuació encaminat tant a la prevenció com a la intervenció puntual en els casos necessaris. Retardar la presa de mesures o adoptar una visió catastrofista no ajuda a millorar la situació, sinó que més aviat afavoreix la creació d'un ambient que advoca a l'adopció d'actituds únicament sancionadores i "dures" (per exemple, la conveniència

...la violència de gènere és encara bastant freqüent i les dades no auguren una millora

de crear itineraris als centres educatius que permetin segregar els alumnes "bons" dels "dolents", perquè els segons permetin progressar els primers), que no és una bona solució d'aquests problemes. Amb aquest tipus de mesures s'acaben establint tipus d'alumnes i escoles de primera, segona i tercera categoria, disminueixen les possibilitats d'aprenentatge de sectors importants de l'alumnat i se n'encaminen d'altres a situacions de fracàs escolar i exclusió social.

Els problemes de convivència existeixen i apareixen, amb matisacions diferents, a tots els centres escolars. Ni la mida del centre, ni la ubicació, ni el caràcter públic o privat, garanteixen que no arribin a produir-se. Només són bons determinants a l'hora d'intentar controlar-los i disminuir els nivells dels factors relacionats amb la prevenció i el treball cooperatiu de tots els agents implicats en l'educació.

Per això s'han d'aplicar mètodes, tan àmpliament contrastats en la pràctica com es pugui, que influeixin en les idees i els comportaments dels joves pel que fa a tots els problemes esmentats, perquè no derivin en diverses formes d'alteracions de la convivència.

Els educadors som conscients de l'envergadura de la convivència als centres educatius; sabem que, per començar, hem de plantejar-ho en positiu, és a dir, no hem de pensar que feim per enfrontar-nos amb els casos de violència, sinó que feim per convertir els nostres centres en espais adequats per a la convivència en el marc d'una democràcia.

...s'han d'aplicar mètodes, tan àmpliament contrastats en la pràctica com es pugui, que influeixin en les idees i els comportaments dels joves